

УДК 165.612 113/119 (045)

Н.В. Іщук

КОСМІЧНО-УНІВЕРСАЛЬНЕ І СПЕЦИФІЧНО-СОЦІАЛЬНЕ У ВІТЧИЗНЯНІЙ РЕЛІГІЙНІЙ ФІЛОСОФІЇ XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТ.

Гуманітарний інститут НАУ, e-mail: filosof@nau.edu.ua

У статті розглядається співвідношення космічного і соціального під кутом зору вітчизняної релігійної філософії XIX – першої половини XX ст. Проводиться аналіз взаємодії елементів системи "Бог-людина-спільнота-космос", визначаються основні принципи цієї взаємодії, а також їхня кореляція з іншими категоріями релігійної філософії. Розглянуто найважливіші етапи розробки цього питання на прикладі поглядів В. Соловйова, М. Бердяєва, В. Лосського. З компаративістських позицій проаналізовано ключові положення їхніх вчень стосовно проблеми, що вивчається.

Вступ

Однією з центральних проблем сучасної філософії є дослідження взаємодії універсуму і людської спільноти. Ця проблема є актуальною, адже у XXI столітті людство стало не лише геополітичною, але й потужною космічною силою, здатною впливати на стан речей в універсумі. Залишаючись частиною природи, людина через культурну діяльність відокремлюється від неї. Отже, людська діяльність може призвести до порушення рівноваги в природних системах і до чисельних екологічних та техногенних катаклізмів. Саме це спричиняє необхідність парадигмальних змін у ставленні людини до макрокосму і знаходить своє висвітлення у численних філософських моделях співіснування космічного й соціального.

Аналіз досліджень

За часів античності це питання розглядалося з позицій натурфілософії у працях Анаксимандра, Геракліта, Піфагора, елейців тощо. Через з'єднання теоцентризму та гілозоїзму ідея гармонійності світового ладу була розвинена Платоном і Аристотелем.

У добу середньовіччя теоцентричні тенденції, зв'язані з цією проблемою, у філософських концепціях супроводжуються елементами креаціонізму. Це втілюється в ортодоксальній християнській філософії, яка виносить організуючий центр світу за його межі, абсолютизуючи постать Творця. Одночасно з цими постулатами набувають поширення ідеї неоплатонізму й пантеїзму у вигляді висунення ідеї еманції - розгортання Бога у світі (Псевдо-Діонісій Ареопіт). Інакше це питання розв'язується в гностицизмі, який відстоює позицію антикосмічного дуалізму, згідно з якою світ існує як антипод Бога. Вагомим внеском гностиків у розробку даної проблеми була думка

про особливу роль людини у світовому процесі та її здатність впливати на майбутнє універсуму.

Відродження та Новий час синтезували антропоцентричні, пантеїстичні й космоїстичні тенденції (Дж. Бруно, Б. Спіноза, І.В. Гете, І.Г. Гердер тощо). Свого логічного завершення ці тенденції досягли в класичній німецькій філософії (Ф.В. Шелінг, Г. Гегель).

У сучасній західній філософії проблема кореляції людської спільноти й космосу досліджувалася: з позицій філософської антропології - М. Шелером, філософії прагматизму - В. Джеймсом, екзистенціалізму - М. Хайдегером тощо. Відомими дослідниками цієї проблеми в радянські та пострадянські часи були Л. Тихомиров, В. Шестаков, Тарковський, М. Еліаде, М. В. Андрущенко. Вітчизняна релігійна філософія започаткувала космізм як цілісну течію. Проте, на наш погляд, співвідношення космічного й соціального у вітчизняній релігійній філософії є недостатньо дослідженим сучасними науковцями.

Постановка завдання

У статті уточнюється зміст понять "космічне" та "соціальне" у вітчизняній релігійній філософії XIX - першої половини XX ст. Вивчається кореляція цих категорій між собою та з іншими категоріями ідеалістичної філософії цього періоду.

Основна частина

Філософські погляди В. Соловйова ґрунтуються на ідеї єдності всього існуючого на землі і в космосі. Ознаки всеєдності мислитель бачить у явищах природи і насамперед у сонці, місяці і зірках як іпостасях всеєдності. Краса, гармонія, узгодженість світу є "перевтілення матерії через втілення в ній іншого, надматеріального начала. Краса в природі є "повна свобода частин у досконалій єдності

цілого". [6, с. 361]. У кожному явищі природи відчутна сила "космічного розуму" "космічного митця".

Людина, за В. Соловйовим займає особливе місце у світі, бо належить до двох царств: божественного й природного. Вона не лише бере участь у здійсненні загального космічного плану, але й, завдяки самосвідомості, знає світову мету і цілеспрямовано йде до неї. Метою буття має стати переродження усього людства через християнську віру, досягнення ним Царства Божого. Християнство має стати вселенським та з'єднати всіх людей у загальній справі, з'єднати народи однією вірою: так людство переходить до «Вселюдства». Вселюдина - це людина, в якій живе повнота Божества. Під «усе» слід розуміти не сукупність речей у світі, а єдність, цілісність. Еволюція світу - це не лише процес розвитку, а процес "збирання всесвіту". Призначення людини - зібрати його на засадах Боголюдини й Царства Божого. Завдання природної людини і природного людства - зібрати всесвіт в ідеї; завдання боголюдства і Боголюдини - зібрати всесвіт у дійсності [5, с. 275].

В. Соловйов наголошував на солідарності всього зібраного світу й на тому, що процес божественної еволюції можливий лише у разі колективного єднання людей задля спільної справи. Суспільство і людина не є антагоністами, адже суспільство - це розвинена особистість, а особистість - стиснуте суспільство. Завдання історії полягає в особистісно-суспільній солідарності, сама історія людської цивілізації - це історія розширення й поглиблення суспільно-особистісної співтворчості. Між особистістю і суспільством немає протистояння. І від того, як швидко кожна людина почне це розуміти, залежить рух землі до всеєдності.

У своїх поглядах на майбутню долю людства В. Соловйов зазнав впливу філософії космізму, а саме - вчення М. Федорова. Тому перше, що очікує від боголюдства В. Соловйов, - це досягнення кожною людиною безсмертя. Люди, живі й воскреслі силою думки, мають панувати над усім живим. Вони мають підкорити землю і всесвіт, - ось чого має прагнути людство у «спільній справі» всеєдності.

Дещо інакше, а саме під кутом зору персоналізму та екзистенціальної філософії, ідея космічного вивчалася М. Бердяєвим. Космос у нього не тотожний світовому порядку й гармонії, а є виявом об'єктивованого світу. Останній не є головним породженням суб'єктивного духу і

протистоїть світу справжньому - внутрішньому світу людини. Немає космосу як світової єдності й гармонії: гармонію слід шукати у духовній сфері, а не в природі [1, с. 518]. Космос у його об'єктивованій формі зваблює людину, наповнює її життя руйнівною необхідністю, яка відволікає особистість від пізнання себе, свого єства. Бажаючи відчутти себе частиною цілого, людина мріє злитися із космічним джерелом, від якого вона походить. Але це є помилкою, адже насправді вона не є органічною частиною космосу. Космос протилежний свободі і прагненню людини до самореалізації й виступає засобом відчуження людини від самої себе, своєї екзистенції [2, с. 9].

Об'єктивованою формою космосу в поглядах М. Бердяєва є природа, яка поневолює людину і всіх живих істот. Вона виступає суб'єктом, внутрішнім існуванням космосу, або об'єктивованим космосом, наповненим детермінацією. Тиск матерії деперсоналізує людину, перетворює її життя на жалюгідне існування. У прагненні спілкування із природою є сенс, але він перебуває поза межами об'єктивованого космосу (природи) і пізнається через екзистенцію. Матеріальний світ не є цілим і космічним, у космосі немає душі. Тому «злиття з космічним життям не звільняє особистість, а розчиняє і знищує її» [1, с. 522].

Людська історія знає чотири періоди відносин людини з космосом: занурення людини в космічне життя (примітивне скотарство, землеробство); звільнення від космосу через аскезу (елементарні форми господарювання, кріпосне право); механізація природи, наукове і технічне оволодіння природою (капіталізм); зростання сили людини над природою і рабство людини у власних відкриттів. Можливий і п'ятий період у стосунках людини з космосом, коли людина оволодіє технікою настільки, що зможе підпорядкувати її власному духові [3, с. 588-589]. На думку М. Бердяєва, однією з форм зваблення людини космосом є комунікативно-соціальна, яка полягає в тому, що, шукаючи порятунку від природи, людина створює суспільство. Найбільшою і найскладнішою формою рабства є рабство людини стосовно суспільства. Влада суспільства над людською особистістю руйнує її. Сучасне суспільство ставить себе над особистістю, перетворює людину на засіб, а не на мету. Насправді ж людина є мікркосмосом і мікротеосом, спільнота ж розкладає її на окремі функції та ролі,

знищуючи особистісну сутність.

На цій основі М. Бердяєв піддав критиці ідею всеєдності В. Соловйова. Він стверджував, що у всеєдності немає екзистенції і "все" не має загального існування, "все" не існує поза думкою. Заперечуючи колективізм, він передбачав, що в майбутньому людство зможе існувати на засадах комюторності - ставленні людини до людини через Бога як початку життя. Комюторність, отже, розумілася як духовна єдність і братерство всіх людей на засадах християнської віри. Колективізм же виступав як об'єктивоване розуміння комюторності.

Людина, вважає філософ, є точкою перетину двох світів - об'єктивації й духовності, які виступають двома модусами людського існування. Світ об'єктивації існує як світ детермінізму, несвободи, відчуження людини від себе; світ духовності - як світ свободи духу й творчості. Людина існує в природному, історичному й екзистенційному часі. Космічний час - (час природний) - об'єктивований час, який можливо обчислити (рік, день, місяць), перебуває в колі минулого, теперішнього й майбутнього. Він приносить народження й смерть, робить людину безсилою перед неминучим кінцем. Історичний час характеризується міцнішим зв'язком із людською екзистенцією, він теж є проявом часу об'єктивованого. Екзистенціальний час - це час суб'єктивності, а не об'єктивності. Він не підвладний хронологічним ритмам, а залежить від напруженості життя людської особистості.

Проведений аналіз показує, що в М. Бердяєва проблема співвідношення космічного і соціального вирішується через аналіз становлення неповторної, одиничної особистості, зв'язаної єдиною долею зі світовим ладом і майбутнім планети. Космос як цілісність позбавлений гармонії й не може панувати над одиничним, тобто над людиною; суспільство як ціле теж дисгармонійне і не повинне панувати над людською особистістю. Бог не створював світовий лад, він не керує світом. Він є сенсом людського існування. Загальний порядок (у космосі і в суспільстві) - згубна для людської екзистенції сила. Бог надає особистості творчі можливості. Тому істина «завжди у свободі, ніколи в необхідності, завжди в особистості, ніколи у світовому цілому» [2, с. 509]. Ідея Царства Божого в тлумаченні М. Бердяєва підкреслює недосконалість і потворність світу, побудованого на засадах єдності людства. Царство Боже полягає в отриманні людиною

власної свободи та свободи екзистенції. Проте М. Бердяєв вважав ідею М. Федорова про воскресіння всіх померлих сміливою цікавою, проте загалом космізм у нього має негативне звучання. Адже філософ застерігав від культу організму й органічної природи, вбачав у ньому «ілюзорно-космічне, містико-біологічне обґрунтування соціальної філософії» [1, с. 522]. Владі космосу мислитель протиставив вільну, творчу особистість, екзистенцію, яка не залежить від зовнішніх чинників: ні від космосу, ні від колективу, ні від механізму.

Певною мірою космічних мотивів торкався й В. Лосський. Він висловлював думку про те, що православної філософії, як і вченню Східної церкви, притаманна ідея обоження космосу, згідно з якою світ поступово переходить від хаотичного стану до досконалої організації, яка наповнена божественною любов'ю і енергією. Кожна жива істота, в тому числі й людина, прагне еволюціонувати разом зі світом, адже вона «вже на початку була розлучена з Богом, оскільки обоження, з'єднання з Богом було її метою, її кінцевим завершенням» [4, с. 159]. На шляху з'єднання світу з Богом став, згідно з поглядами В. Лосського, первородний гріх. Щоб повернути людство на правильний шлях та спокутувати цей гріх, людству був даний Ісус Христос. Але це не значить, що люди мають пасивно прийняти цю жертву. Ставши причиною трагічної руйнації космосу, людина несе відповідальність за неї і має працювати над поновленням гармонії у космічному бутті.

В. Лосський наполягав на великому значенні колективу у справі космічної еволюції. Адже умовою створення Царства Божого виступає «всесуще субстанційних діячів», єдність усіх живих істот світу. Хоча першоосновою майбутнього Царства Божого є людська особистість, «суб'єкт-діяч», який має відрізнитися високим творчим потенціалом, еволюція можлива як спільність «зусиль вільно створюючих діячів» [7, с. 506].

Цей постулат В. Лосського близький до філософських поглядів всеєдності В. Соловйова. Але В. Лосський застерігає, що єдиносуще означає не отожднення себе з іншими людьми, а можливість інтуїтивно проникнути у світ чужого буття. У цьому полягає його персоналістичний ідеал-реалізм, в основі якого лежить розуміння світу як єдиного цілого. Сутність дійсності виявляється в єдності «субстанційних діячів», які зв'язані між собою і зі світовим началом - Богом.

Висновки

Підсумовуючи сказане, зробимо певні висновки. Зауважимо, що у вітчизняній релігійній філософії XIX - першої половини XX ст. космос, здебільшого не є ворожою людській спільноті силою, а, навпаки, уособлює певний етап божественної еволюції, центральною ланкою якої є людина. Це значить, що людська спільнота взаємодіє з усіма космічними процесами. Людство має можливість впливати на буття космосу, спрямовувати певним чином космічну еволюцію.

Вітчизняна релігійна філософія визнає центральною ланкою космічної еволюції людину як єдину істоту на землі, якій притаманна божествена сутність. Тому в космічному процесі всіляко проголошується пріоритет окремої людини над людством. Призначення особистості у світовому процесі через моральне самовдосконалення і наближення до Бога змінити долю світу.

Проте у вітчизняній релігійній філософії XIX - першої половини XX ст. питання співвідношення суспільного та космічного набуло іншого спрямування. Людська спільнота, яка має бути створена на засадах християнської віри й духовності, стає запорукою майбутнього Царства Божого. Ця ідея є провідною в роботах В. Соловйова (ідея "всеедності" і "вселюдства"), В. Лосського ("всесуще субстанційних діячів") і,

деякою мірою, у М. Бердяєва, який хоча і визнавав у суспільстві згубну для людської особистості силу, але майбутню людині вбачав у комюторності.

Отже, у релігійній вітчизняній філософії співвідношення людської спільноти і космосу визначається так: Бог-людина-спільнота-космос. Головною метою космічної еволюції є поновлення втраченої гармонії і повернення до Творця, що є сенсом історії і кінцевою ланкою еволюції всього існуючого.

Список літератури

1. Бердяев Н. Дух и реальность. – М.: "ООО Изд-во АСТ"; Харьков: "Фолио", 2003. – 679 с.
2. Бердяев Н. Опыт парадоксальной этики. – М.: "Око Изд-во АСТ"; Харьков: "Фолио", 2003. – 701 с.
3. Бердяев Н. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – 175 с.
4. Лосский Вл. Очерк мистического богословия Восточной церкви. – К.: София, 1991. – 180 с.
5. Соловьев В.С. Сочинения: В 2 т. / Общ. ред. и сост. А.В. Гулыги, А.Ф. Лосева. – М.: Мысль, 1988. – Т.1. – 892 с.
6. Соловьев В.С. Сочинения: В 2 т. / Общ. ред. и сост. А.В. Гулыги, А.Ф. Лосева. – М.: Мысль, 1988. – Т. 2. – 822 с.
7. Этика: Энциклопедический словарь / Под ред. Р.Г. Апресяна и А.А. Гусейнова. – М.: Гардарики, 2001. – 671 с.

Н.В. Ищук

КОСМИЧЕСКИ-УНИВЕРСАЛЬНОЕ И СПЕЦИФИЧЕСКИ-СОЦИАЛЬНОЕ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ФИЛОСОФИИ XIX- ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX СТ.

В статье рассматривается соотношение космического и социального в отечественной религиозной философии XVIII – первой половине XX ст. Проводится анализ взаимодействия элементов системы "Бог-человек-общество-космос", определяются основные принципы этого взаимодействия, а также их корреляция с другими категориями религиозной философии. Рассмотрены наиболее важные этапы изучения этого вопроса на примере взглядов В. Соловьева, Н. Бердяева, В. Лосского. С компаративистских позиций проанализированы ключевые положения их учений, которые имеют отношение к изучаемой проблеме.

N. Ishchuk

COSMICALLY UNIVERSAL AND SPECIFICALLY SOCIAL CATEGORIES IN THE NATIVE RELIGIOUS PHILOSOPHY OF THE PERIOD FROM THE 19TH CENTURY TO THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

The article deals with the correlation between the cosmic and social categories from the point of view of the native religious philosophy of the period from the 18th century to the first half of the 20th century. Interaction between elements of the system "God-man-society-cosmos" is analysed. The main principles of this interaction and also their correlation between other categories of religious philosophy are defined. The most important stages by way of illustration of the opinions of Skovoroda, Solovyov, Berdyaev, and Loskiy are considered. From the comparative positions the key principles of their doctrines, which relate to the studying problem are analysed.